

<https://doi.org/10.31652/3083-7871-2026-3.86>

Світлана Роготченко
м. Київ, Україна

<https://orcid.org/0000-0002-6353-8591>

Tsv-inform@ukr.net

Місце арт-практик у структурі переживання культурної травми

Анотація. У статті досліджується місце арт-практик у структурі переживання культурної травми в умовах сучасної російсько-української війни. Розглянуто феномен культурної травми як складного соціокультурного явища, що формує колективну пам'ять, нові моделі ідентичності та механізми осмислення історичних потрясінь. Проаналізовано наукові концепції культурної травми, зокрема праці Джеффри Александера, Пьотра Штомпки, Кеті Карут та інших дослідників. Особливу увагу приділено ролі мистецьких практик у процесах психологічного та соціокультурного відновлення суспільства. Визначено терапевтичну, комунікативну, меморіальну, ідентифікаційну та рефлексивну функції образотворчого мистецтва, арт-терапії, театральних і творчих практик у роботі з посттравматичним досвідом. Окреслено значення мистецтва як засобу подолання емоційного болю, відновлення зв'язків із соціумом та формування колективної пам'яті в сучасному українському культурному просторі.

Ключові слова. культурна травма, арт-практики, арт-терапія, сучасне мистецтво, колективна пам'ять, культурна ідентичність, російсько-українська війна,

Abstract. The article explores the place of art practices in the structure of experiencing cultural trauma in the context of the modern Russian-Ukrainian war. The phenomenon of cultural trauma is considered as a complex socio-cultural phenomenon that forms collective memory, new models of identity and mechanisms for understanding historical upheavals. The scientific concepts of cultural trauma are analyzed, in particular the works of Jeffrey Alexander, Piotr Sztompka, Katie Caruth and other researchers. Particular attention is paid to the role of art practices in the processes of psychological and socio-cultural restoration of society.

The therapeutic, communicative, memorial, identification and reflexive functions of fine arts, art therapy, theatrical and creative practices in working with post-traumatic experience are determined. The significance of art as a means of overcoming emotional pain, restoring ties with society and forming collective memory in the modern Ukrainian cultural space is outlined.

Keywords. cultural trauma, art practices, art therapy, contemporary art, collective memory, cultural identity, Russian-Ukrainian war.

Дослідження культурних травм на сьогоднішньому етапі повномасштабної війни росії з Україною постає провідним завданням у полі сучасного гуманітарного соціокультурного дискурсу. Такі дослідження необхідні сьогодні для більш повного розуміння важливості і вичення історичної катастрофи, військових дій, геноциду як наслідку агресії, репресивної складової нового суспільства у захоплених ворогом територіях. Окремою ланкою дослідження стають репресії. Вище названі складники формують колективний досвід нового існування спільнот.

Для вітчизняного культурного поля на нинішньому етапі проблеми пов'язані з культурною травмою набувають особливого значення та стають актуальними саме у контексті російсько-української війни. Сьогодні

суспільство вимушене переживати процеси, що не були істотними для минулого мирного життя. Йдеться про глобальні за розмірами втрати людських життів, руйнування місць колишнього проживання населення від маленьких сіл до великих міст. Трагедії, що виникли під час неістотних для людини дій, формують принципово нову колективну пам'ять.

Світова наука уже стикалася зі схожими процесами, що виникали під час воєнних дій у різних куточках планети. Одним з перших дослідників який розробив системну концепцію культурної травми, може вважатися американець Джеффри С. Александер [1]. За основною професією Джеффри С. Александер був соціологом, а тому його теорія базувалася у першу чергу на використанні соціологічних чинників у дослідженні культурної травми.

Концепція вченого базувалася на видозміні ідентичності, що наставала у результаті «незгладимого сліду» колективної свідомості. Він пропонував версію, згідно якої культурна травма постає процесом, де члени спільнот розуміють, що вони були свідками ряду подій непереборної сили. Результатом цього настає не лише зміна ідентичності, але й нове розуміння та сприйняття неминучості таких дій у колективній свідомості населення.

Учений зазначав, що травма виступає наслідком самої події, а не отриманим результатом культурних видозмін, що призводять до нових трансформацій у розумінні того, що відбулося.

Багато іноземних учених досліджували суспільні проблеми пов'язані з культурними травмами. Слід згадати Пьотра Штомпка, який одним з перших запропонував формулу культурної травми як результат раптових соціальних змін [5]. Професійно досліджувала проблему Кеті Карут, у царині феномену травматичної пам'яті у літературних творах та творах образотворчого мистецтва [2].

На відміну від Кеті Карут Пьотр Штомпка у своїх дослідженнях розглядав культурну травму у контексті кризи соціальної довіри та нову колективну ідентичність, яка з'являється як результат глобального історичного потрясіння [5].

Науковці, що досліджували артестичну терапію Маргарет Наумбург [4] та Едіт Крамер [3] зосередилися на терапевтичному потенціалі творчих робіт. До кола світових лідерів - учених які вивчали культурну травму, слід додати ім'я української ученої Ольги Овчарук. Ряд її досліджень зорієнтовані на мистецьких проєктах як гуманітарних стратегіях психосоціальної підтримки. Дослідження базуються як на міжнародному досвіді, так і на вітчизняному [10].

За останніх 12 років – час від 2014 року, коли почалися перші прояви війни до сьогодні, коли війна досягла рівня військового протистояння, небаченого за масштабами від часів Другої світової війни, дослідження культурної травми в Україні стало дуже актуальним.

Повномасштабна російсько-білоруська війна з Україною призвела до масових людських втрат, вимушеного переселення великих груп населення, знищення до повної руйнації населених пунктів, включно з великими містами

такими, як Бахмут, Мирноград, зміною культурних просторів. Ці фактори загострили історичну пам'ять.

У наукових колах ствердилася думка, що сучасна вітчизняна ідентичність видозмінилася у формуванні нових проявів, що базуються на принципово новому досвіді колективного болю. Останні прояви такого стану колективної свідомості мали місце 80 років тому. Слід зазначити що на момент повоєнного життя після 1945 року у народній пам'яті українців ще були свіжі згадки про часи Голодомору, колективізації, репресивну політику влади, боротьбу з українським буржуазним націоналізмом та «безрідним» космополітизмом. Українські наукова спільнота активно долучається до проблем культурної травми.

Концепт травми вивчає М. Александрова – дослідниця соціокультурних трансформацій у частини населення України [6], Вадим Василенко аналізує травму як соціокультурний феномен [8], Михайло Бойченко запропонував включити тему культурної травми у вибіркові предмети для вивчення проблеми у закладах вищої освіти [7], Світлана Роготченко оприлюднює у наукових статтях власний досвід малювання з пораненими та контуженими воїнами, а також висновки, одержані під час спільного малювання з удовами та матерями загиблих українських воїнів- героїв [11], Алла Демура зосереджується на вивченні культурної травми у кіномистецтві та театрі [9].

Провідне місце у подоланні культурної травми посідають мистецькі практики. Досвід показує, що зображальне мистецтво здатне відіграти унікальну роль для подолання культурної травми, адже саме дякуючи зображальному мистецтву народжуються новостворені художні образи та символи. Творчі практики сьогодення ближче долучаються до осмислення травматичного досвіду, який у реальному житті практично неможливо передати словом. Художні практики допомагають людині здолати прояви емоційного болю, стають механізмом відновлення внутрішньої цілісності та сприяють відновленню втрачених зв'язків з соціумом. Учені, які працюють у темі дослідження культурної травми, єдині у висновках, що образотворче мистецтва мистецтво виконує ряд необхідних функцій:

1. Терапевтична творчість (малювання професіонального митця з пацієнтом (у нашому випадку з воїном, мамою або дружиною загиблого воїна) трансформується у засіб зниження рівня тривоги, порогу страху, дискомфорту, внутрішньої напруги. Також може бути використана музика, театральне дійство, написання текстів. У окремих випадках слід застосовувати розмовний жанр, що допомагає хворому висловити свої емоції.

2. Мистецька комунікація – створення простору для обміну інформації про пережиту травму. Люди, які пережили втрату, або самі опинялися у полоні чи у заручниках мають можливість отримати реальну психологічну допомогу, що проявляється у першу чергу як вміння вислухати історію хворого і запропонувати розуміння співбесідника.

3. Меморіально - мистецькі практики потрібні як допомога у збереженні пам'яті про трагічні події та людей, які пережили жахи війни. Твори мистецтва – живописні картини, графічні аркуші, інсталяційний матеріал, документальні артефакти, використані у проєктах, слугують засобами формування колективної пам'яті суспільства.

4. Ідентифікація нового зразка, спираючись на зображальне мистецтво, театральне дійство, ліплення з глини чи тіста, розмовний жанр відновлює культурну та національну ідентичність після травматичних подій. У першу чергу це стосується суспільств, що потрапили у військові дії, а також пережили часи колоніального насильства.

5. Рефлексія, здійснена завдяки мистецтву, допомагає спільноті переосмислити набутий власний негативний досвід та надає цьому досвіду нове значення та звучання, трансформуючи його у безпечний спосіб. Відбувається поступова інтеграція посттравматичних подій у власне життя людини.

Для жителів України такі мистецькі процеси стають особливо важливими під час воєнного стану. Сучасні мистецькі проєкти, художні професійні та аматорські виставки, мурали на стінах будівель, а також сеанси терапії постають способом колективної допомоги у здоланні душевного болю. Окремою складовою таких мистецьких процесів залишається увіковічування та збереження пам'яті про тих, хто віддав життя в умовах страшної війни.

Прикладом є арт-практика малювання з матерями та дружинами загиблих воїнів. У роботі таких арт-практик авторка брала безпосередню участь. У процесі творчості жінки мали можливість виразити свої почуття за допомогою кольору, форми та образів. Це допомогло зменшити психологічний стрес і пережити втрату не в ізоляції, а у колі людей зі схожим досвідом. Малюнок також стає способом символічного діалогу зі спогадом про сина, чоловіка та способом поступового повернення до життя.

Наукова спадщина Джеффри С.Александера показує, що подолання культурної травми процес не лише політичний, але й соціо культурний, що базується на культурних взаємодіях різних подій, які у результаті об'єднуються у струнку систему майбутнього одужання. Мистецтво у такий спосіб стає запобіжником нових проявів агресії, чи песимізму [1].

Більшість дослідників вважають, що культурна складова здатна відіграти провідну роль у процесі колективних переживань травми, тому, що культурна форма — фільм, виставка, літературний твір, перформанс — реальні помічники суспільства у осмисленні травматичного досвіду.

Висновки. Приходимо до висновку, що культурна травма це складний соціокультурний феномен. Це мало досліджене явище, що активно формує колективну пам'ять суспільства та засади його ідентичності. Теоретична основа такого поняття була закладена Джеффри Александером та розвинута у працях сучасних зарубіжних та українських дослідників. Для України, яка дванадцятий рік перебуває у стані війни, проблеми, що пов'язані з культурною

травмою вимальовуються як особливі. Історичні потрясіння, як наслідок війни, є актуальними. Тож зрозуміло, що художні практики репрезентують механізм, що безпосередньо впливає на оздоровлення суспільства. Особливо такі практики корисні пораненим та контуженим воїнам, членам родин загиблих героїв, переміщеним особам та воїнам, які повернулися з полону. Застосування артестичної терапії перетворюється на необхідний чинник у психологічному та культурному відновленні і допомагає постраждалим від агресії побороти втрату, та повернутися до звичного довоєнного життя. Культура вкотре довела, що була є і залишається важливою складовою ланкою ментального здоров'я нації.

Список використаних джерел:

1. Alexander, Jeffrey Charles (2004). «Toward a Theory of Cultural Trauma». In : Cultural Trauma and Collective Identity. Alexander, Jeffrey Charles / Eyerman, Ron / Giesen Bernard / Smelse Neil J. / Sztompka Piotr. (eds.). Berkeley: University of California Press. 304 p.
2. Caruth, Cathy (1996). Unclaimed Experience. Trauma, Narration, and History. Baltimore: Johns Hopkins University Press. 154p.
3. Childhood and Art Therapy: Notes on Theory and Application, Edith Kramer in collaboration with Laurie Wilson. N.Y.: Schocken Books, 1979, 289 pp.
4. Naumburg M. Dynamically Oriented Art Therapy: Its Principles and Practice (1966)? 168 p
5. Sztompka, Piotr (2004). The Trauma of Social Change. In: J. C. Alexander [et al.]. Cultural Trauma and Collective Identity. University of California Press. P. 155-195. URL: <https://doi.org/10.1525/california/9780520235946.003.0005>
6. Александрова М. Соціокультурні трансформації сучасної України крізь призму поняття травми. Культура України. Серія: Культурологія. Вип 48. 2015. С. 206-217
7. Бойченко М. Нормалізація культурної травми: межі вибіркової інклюзивності для освіти і суспільства в ситуації війни. Culturological Almanac. Вип 3(15)2025. Стор 122-129.
8. Василенко В. Травма як соціокультурна категорія: історія дослідження. Актуальні проблеми української літератури і фольклору : наук. зб. – Випуск 23. 2015.с. 190-202
9. Демура А. Культурна травма: роль екрана у формуванні колективної ідентичності. (Alla Demura Cultural Trauma: The Role of the Screen in Shaping Collective Identity) №35(2024). Наукового вісника Київського національного університету театру, кіно і телебачення. Стор.194-202
10. Овчарук О. В. Мистецькі проєкти як гуманітарні стратегії психосоціальної підтримки: міжнародний досвід розробки та впровадження. Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв : наук. журнал. 2023. № 1. С. 29–35. <https://doi.org/10.32461/2226-3209.1.2023.277629>

11. Роготченко, С. Художня терапія нового масштабу: від ескізу до виставки. *Збірник наукових праць СУЧАСНЕ МИСТЕЦТВО*. 2024. №20. С. 69–80. <https://doi.org/10.31500/2309-8813.20.2024.319110>

НАШІ АВТОРИ

Бабій Михайло Іванович – здобувач СВО магістр бакалавра факультету мистецтв і художньо-освітніх технологій Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця

Бабчук Юрій Миколайович – доктор філософії, доцент кафедри образотворчого, декоративного мистецтва, технологій та безпеки життєдіяльності Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця

Басовська Світлана Юріївна – викладач кафедри вокально-хорової підготовки, теорії та методи музичної освіти імені Віталія Газінського Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця

Барановська Аліна Анатоліївна – викладач кафедри вокально-хорової підготовки теорії та методики музичної освіти імені Віталія Газінського Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця

Белінська Тетяна Володимирівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри вокально-хорової підготовки, теорії та методики музичної освіти імені Віталія Газінського Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця

Білозерська Ганна Олегівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри вокально-хорової підготовки, теорії та методики музичної освіти імені Віталія Газінського Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця

Білоносова Анна Олегівна – здобувачка вищої освіти Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця

Біль Тетяна Олександрівна – здобувачка ступеню вищої освіти бакалавра факультету мистецтв і художньо-освітніх технологій Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця

Боднар Вікторія Сергіївна – здобувачка ступеню вищої освіти бакалавра факультету мистецтв і художньо-освітніх технологій Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця

Браніцька Світлана Максимівна – здобувачка ступеню вищої освіти бакалавра факультету мистецтв і художньо-освітніх технологій Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця

Брижата Анна Юріївна – здобувач вищої освіти магістра Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця

Бублікова Олеся Дмитрівна – здобувачка ступеню вищої освіти бакалавра факультету мистецтв і художньо-освітніх технологій Вінницького

державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця

Буркацька Тетяна Вікторівна – професор кафедри сольного співу Одеська національна музична академія імені А.В. Нежданової, м. Одеса

Буркацький Зіновій Павлович – кандидат мистецтвознавства, професор, завідувач кафедри оркестрових духових та ударних інструментів Одеська національна музична академія імені А.В. Нежданової, м. Одеса

Бурська Олена Петрівна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри музичного та перформативного мистецтва Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця

Василеська-Скупа Людмила Павлівна – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри вокально-хорової підготовки, теорії та методики музичної освіти імені Віталія Газінського Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця

Верещагіна-Білявська Олена Євгенівна – кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри музичного та перформативного мистецтва Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця

Висоцький Дмитро Володимирович – здобувач ступеню вищої освіти бакалавра факультету мистецтв і художньо-освітніх технологій Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця

Вовк Мирослава Петрівна – доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України, завідувач відділу змісту і технологій педагогічної освіти, член кафедри ЮНЕСКО «Неперервна професійна освіта ХХІ століття» Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України, м. Київ

Вовковинський Олександр Юрійович, – аспірант 3-го року навчання Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла, м. Вінниця

Гавриленко Людмила Вікторівна – доктор філософії, викладач кафедри загального та спеціалізованого фортепіано, провідний концертмейстер кафедри оркестрових духових та ударних інструментів, Одеська національна музична академія імені А.В. Нежданової, м. Одеса

Газінська Олеся Віталіївна – провідний концертмейстер кафедри вокально-хорової підготовки, теорії та методики музичної освіти імені Віталія Газінського Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця

Глуханюк Віталій Миколайович – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри образотворчого, декоративного мистецтва, технологій та безпеки життєдіяльності Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця